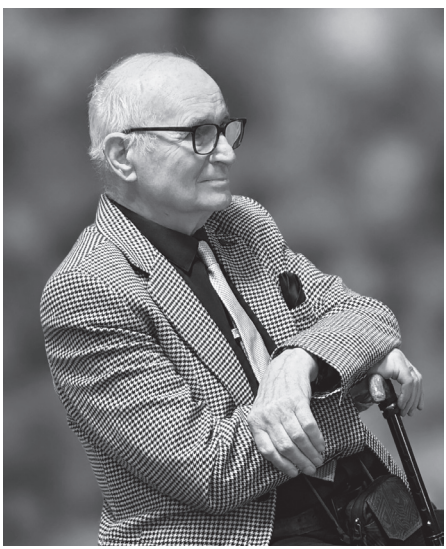
Archaeologia Historica Polona
vol. 32, 2024–2025, pp. 7–12, ISSN 1425–3534, DOI: 10.12775/AHP.2024-2025.001



Memories of Professor Andrzej Kola

Z głębokim żalem społeczność naszego uniwersytetu przyjęła informację, że 19 grudnia 2025 roku zmarł profesor Andrzej Kola, wybitny archeolog, przedstawiciel nurtu tzw. archeologii historycznej, przez całe życie zawodowe związany z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Profesor Andrzej Kola urodził się 17 stycznia 1940 roku w Toruniu. Ukończył studia archeologiczne na UMK w 1966 roku broniąc pracę magisterską pod kierunkiem prof. Kazimierza Żurowskiego na temat pradziejów powiatu toruńskiego. Należał do pierwszego rocznika reaktywowanych pięć lat wcześniej studiów archeologicznych na UMK i jako pierwszy absolwent naszej uczelni został zatrudniony jeszcze w tym samym roku w Katedrze Archeologii Polski i Powszechnej. W jednostce tej, podlegającej przez lata licznym przekształceniom i reorganizacjom, pracował do 2010 roku, kiedy to przeszedł na zasłużoną emeryturę. W 1995 roku uzyskał stanowisko profesora UMK, a w latach 1999–2002 pełnił funkcję prodziekana Wydziału Nauk Historycznych UMK.

Już w okresie policealnym, jak i w trakcie studiów Andrzej Kola brał aktywny udział w badaniach archeologiczno-architektonicznych prowadzonych na terenie ruin zamku krzyżackiego w Toruniu, co miało niewątpliwy wpływ na

Jego zainteresowania zawodowe koncentrujące się wokół zagadnień związanych z archeologią średniowiecza i nowożytności. Rezultatem Jego zaangażowania w badania zamku toruńskiego było współautorstwo, razem z Jadwigą Chudziakową, opracowania analityczno-źródłowego opublikowanego w 1974 roku przez Towarzystwo Naukowe w Toruniu („Źródła archeologiczne z terenu zamku krzyżackiego w Toruniu. Badania z 1958–1966 r."). Po latach profesor Leszek Kajzer przypomniał tę publikację podkreślając, że było to pierwsze opracowanie niedocenianych w tamtych czasach znalezisk z późnego średniowiecza.

Zainteresowania badawcze Andrzeja Koli w tym okresie skoncentrowały się jednak na wczesnym średniowieczu, w szczególności dziejach przedlokacyjnego Chełmna, któremu poświęcił rozprawę doktorską napisaną pod opieką prof. Kazimierza Żurowskiego w 1975 roku. Główny nurt rozważań rozprawy dotyczył lokacji tego ośrodka, którą jednoznacznie odniósł do zespołu osadniczego w Kałdusie, odkrytego przy Górze św. Wawrzyńca w 2. połowie XIX wieku. Podstawę źródłową pracy stanowiły wyniki badań archeologicznych prowadzonych na grodzisku w latach 1967–1972 przez zespół naukowy pod Jego kierownictwem, którego członkiem była Wiesława Matuszewska-Kola, absolwentka toruńskiej archeologii, a prywatnie żona.

W latach 70. i 80. XX wieku badania Profesora Andrzeja Koli skoncentrowane zostały na problematyce osadnictwa obronnego ziemi chełmińskiej, co przejawiało się w Jego dużej aktywności wykopaliskowej i ścisłej współpracy z Ryszardem Boguwolskim z Muzeum w Grudziądzu. Pod koniec tego okresu zainteresowania badawcze Profesora zaczęły skupiać się zwłaszcza wokół zagadnień związanych z późnośredniowiecznymi siedzibami rycerskimi. Studia poświęcone tej problematyce sfinalizowane zostało w postaci rozprawy habilitacyjnej opublikowanej w 1991 roku („Grody ziemi chełmińskiej w późnym średniowieczu").

Ważnym polem aktywności naukowej Profesora Andrzeja Koli była archeologia podwodna. Razem z Gerardem Wilke prowadził On pionierskie w skali kraju badania akwenów śródlądowych, między innymi w latach 80. na Jeziorze Bobięcińskim na Pomorzu Środkowym, a następnie na w Jeziorze Lednickim w Wielkopolsce. W obu tych miejscach wypracowano nowatorską metodykę badań przepraw mostowych, zwłaszcza ich eksploracji i dokumentacji. To drugie stanowisko miało szczególne znaczenie w studiach nad historią Polski, gdyż zbadano tam relikty dwóch mostów prowadzących do wyspy stanowiącej jedną z głównych siedzib pierwszych Piastów. Opublikowane monografie obu mostów współredagowane przez Profesora Andrzeja Kolę stanowią do dziś wzorcowy przykład publikacji poświęconej stanowiskom archeologicznym tej kategorii („Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim, tom I, 2000 i tom II, 2014). Zasługi Profesora na tym polu doceniło Muzeum Pierwszych Piastów Na Lednicy przyznając Mu w 2024 roku zaszczytną Nagrodę Lednickiego Orła Piastowskiego (razem z G. Wilke).

Wyjątkowe miejsce w działalności naukowej Profesora zajmowały badania archeologiczne prowadzone w miejscach zbrodni totalitarnych, którym poświęcił się w połowie lat 90. XX wieku. Kierował On zespołami badawczymi pracującymi między innymi w Charkowie oraz Bykowni, gdzie odsłonięto i zadokumentowano miejsca pochówku ofiar sowieckich represji. Badania prowadził również na terenie niemieckich obozów pracy i zagłady w Bełżcu i Sobiborze. Warto przypomnieć, że na początku XXI wieku prowadził również prace archeologiczno-ekshumacyjne w Jedwabnem, miejscu pogromu Żydów w 1941 roku. Jego działalność miała ogromne znaczenie nie tylko naukowe, lecz także społeczne i pamięciowe (m.in. „Hitlerowski obóz zagłady w Bełżcu w świetle źródeł archeologicznych: badania 1997–1999", 2000; „Archeologia zbrodni. Oficerowie polscy na cmentarzu ofiar NKWD w Charkowie", 2005). Dorobek w tym zakresie stał się jedną z głównych podstaw otrzymania przez Andrzeja Kolę w 2007 roku tytułu profesora nauk humanistycznych.

Drugim nurtem badawczym realizowanym w tym samym okresie (1995–2002) były również nowatorskie pod względem metodycznym badania ogrodów historycznych. Pod jego kierunkiem przebadano nowożytne założenia parkowe w Oporowie, Jędrzejowie, Białymstoku i Choroszczy.

Działalność naukowa profesora Andrzeja Koli związana była przez całe życie zawodowe z tzw. archeologią historyczną. Swoje badania realizował na wielu polach badawczych, często miały one charakter pionierski. Wiedzą i doświadczeniem wspierał Uniwersyteckie Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, którego był aktywnym członkiem, od początku jego istnienia, tj. 1991 roku, wchodząc w skład Rady Naukowej.

Profesor Andrzej Kola był wielokrotnie odznaczany za swoją działalność naukową i społeczną. Otrzymał m.in. Złoty Medal „Opiekun Miejsc Pamięci Narodowej" i Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski. Za zasługi w badaniach Zbrodni Katyńskiej PRP Bronisław Komorowski nadał mu Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski – „Za wybitne zasługi w utrwalaniu pamięci o ludziach i ich czynach w walce o niepodległość Polski podczas II wojny światowej i po jej zakończeniu" (2011).

Ostatnie dwa i pół roku swojego życia Profesor Andrzej Kola spędził razem z Profesor Jadwigą Chudziakową, często sięgając wspomnieniami do historii toruńskiej archeologii. W tym okresie mieliśmy okazję do licznych rozmów, dotyczących również początków Jego drogi zawodowej, kiedy to udział w badaniach zamku krzyżackiego w Toruniu i zrodzona wtedy pasja do archeologii miały decydujący wpływ na Jego ścieżkę kształcenia i późniejszą karierę zawodową. Z satysfakcją przyjął informację, że jako wieloletni badacz historycznego Chełmna miał być honorowym gościem konferencji zaplanowanej w tym roku z okazji 150 rocznicy pierwszych badań wykopaliskowych w Kałdusie.

Pozostanie w pamięci społeczności akademickiej jako uczony o wielkim autorytecie, nietuzinkowym, ponadprzeciętnym dorobku naukowym, a także Człowiek otwarty i głęboko wrażliwy na sprawy drugiego człowieka.

Dla wielu Torunian, zwłaszcza starszego pokolenia, pozostanie w pamięci również ze względu na odniesione w młodości sukcesy sportowe. W latach sześćdziesiątych występował bowiem w barwach AZS Toruń – będąc zawodnikiem legendarnej koszykarskiej drużyny „Twardych Pierników". Często ostatnio podkreślał, że był ostatnim żyjącym jej reprezentantem.

* * *

It is with deep sorrow that our university community received the sad news that Professor Andrzej Kola, an outstanding archaeologist and representative of the so-called historical archaeology movement, who was associated with Nicolaus Copernicus University in Toruń throughout his professional life, passed away on December 19, 2025.

Professor Andrzej Kola was born on January 17, 1940, in Toruń. He completed his studies in archaeology at Nicolaus Copernicus University in 1966, defending his master's thesis under the supervision of Prof. Kazimierz Żurowski on the prehistory of the Toruń County. He was part of the first graduating class of the archaeology program at Nicolaus Copernicus University, which had been reactivated five years earlier. As the first graduate of our university, he was hired that same year by the Department of Polish and General Archaeology. He worked in this department – which underwent numerous transformations and reorganizations over the years – until 2010, when he took his well-deserved retirement. In 1995, he was appointed professor at UMK, and from 1999 to 2002, he served as associate dean of the Faculty of Historical Sciences at UMK.

Already during his post-secondary education and throughout his university studies, Andrzej Kola actively participated in archaeological and architectural research conducted at the ruins of the Teutonic Knights' castle in Toruń, which undoubtedly influenced his professional interests, which centered on issues related to medieval and early modern archaeology. His involvement in the research on the Toruń castle resulted in his co-authorship, together with Jadwiga Chudziakowa, of an analytical and source-based study published in 1974 by the Scientific Society in Toruń ("Archaeological Sources from the Site of the Teutonic Castle in Toruń: Research from 1958–1966"). Years later, Professor Leszek Kajzer highlighted this publication, emphasizing that it was the first study of Late Medieval finds, which had been underappreciated at the time.

Andrzej Kola's research interests during this period, however, focused on the Early Middle Ages, particularly the history of Chełmno prior to its founding, to which he devoted his doctoral dissertation, written under the supervision of Prof. Kazimierz Żurowski in 1975. The main focus of the dissertation concerned

the founding of this settlement, which he unequivocally linked to the settlement complex in Kałdus discovered near St. Lawrence's Hill in the second half of the 19th century. The work was based on the results of archaeological research conducted at the hillfort between 1967 and 1972 by a research team he led, which included Wiesława Matuszewska-Kola, a graduate of the archaeology program at the University of Toruń and, in her private life, his wife.

In the 1970s and 1980s, Professor Andrzej Kola's research focused on the issue of defensive settlements in the Chełmno region, as evidenced by his extensive excavation activities and close collaboration with Ryszard Boguwolski of the Museum in Grudziądz. Toward the end of this period, the professor's research interests began to focus particularly on issues related to late medieval knightly strongholds. His studies on this topic culminated in a habilitation dissertation published in 1991 ("Strongholds of the Chełmno Region in the Late Middle Ages").

An important area of Professor Andrzej Kola's scholarly activity was underwater archaeology. Together with Gerard Wilke, he conducted research on inland water bodies that was pioneering on a national scale, including in the 1980s on Lake Bobięcińskie in Central Pomerania and subsequently on Lake Lednickie in Greater Poland. At both of these sites, an innovative methodology for studying bridge crossings was developed, particularly regarding their exploration and documentation. The latter site was of particular significance for studies on Polish history, as the remains of two bridges leading to an island – which served as one of the main seats of the early Piasts – were examined there. The published monographs on both bridges, co-edited by Professor Andrzej Kola, remain to this day a model example of publications devoted to archaeological sites of this category ("Early Medieval Bridges at Lednica Island," vol. 1, 2000, and vol. 2, 2014). The Museum of the First Piasts in Lednica recognized the Professor's contributions in this field by awarding him the prestigious Lednica Piast Eagle Award in 2024 (along with Gerard Wilke).

Archaeological research conducted at sites of totalitarian crimes, to which he devoted himself in the mid-1990s, held a special place in the Professor's scholarly work. He led research teams working, among other places, in Char'kov and Bykivnia, where the burial sites of victims of Soviet repression were uncovered and documented. He also conducted research at the German labor and extermination camps in Bełżec and Sobibór. It is worth noting that in the early 21st century, he also led archaeological and exhumation work in Jedwabne, the site of the 1941 pogrom against Jews. His work was of immense significance not only scientifically, but also socially and in terms of remembrance (including "The Nazi Extermination Camp at Bełżec in the Light of Archaeological Sources: Research 1997–1999", 2000; "The Archaeology of Crime: Polish Officers at the NKVD Victims' Cemetery in Kharkiv", 2005). His work in this area became one of the main grounds for Andrzej Kola's appointment as a professor of the humanities in 2007.

A second line of research conducted during the same period (1995–2002) involved methodologically innovative studies of historical gardens. Under his direction, early modern park complexes in Oporów, Jędrzejów, Białystok, and Choroszcz were investigated.

Professor Andrzej Kola's scholarly work was linked throughout his professional life to what is known as historical archaeology. He conducted research in many fields, often of a pioneering nature. He supported the University Center for Medieval and Early Modern Archaeology with his knowledge and experience; he was an active member of the center from its inception in 1991, serving on its Scientific Council.

Professor Andrzej Kola received numerous awards for his academic and social activities. Among other honors, he was awarded the Gold Medal "Guardian of National Memorial Sites" and the Knight's Cross of the Order of Polonia Restituta. For his contributions to research on the Katyn Massacre, Polish President Bronisław Komorowski awarded him the Officer's Cross of the Order of Polonia Restituta – "For outstanding contributions to preserving the memory of the people and their deeds in the struggle for Poland's independence during World War II and after its end" (2011).

Professor Andrzej Kola spent the last two and a half years of his life with Professor Jadwiga Chudziakowa, often reminiscing about the history of archaeology in Toruń. During this time, we had the opportunity to engage in numerous conversations, including discussions about the beginnings of his professional career, when his participation in the excavation of the Teutonic Castle in Toruń and the passion for archaeology that arose at that time had a decisive influence on his educational path and subsequent professional career. He was pleased to learn that, as a long-time researcher of historic Chełmno, he was to be the guest of honor at a conference planned for this year to mark the 150th anniversary of the first excavations in Kałdus.

He will be remembered by the academic community as a scholar of great authority, with an extraordinary and outstanding body of scientific work, as well as a man who was open-minded and deeply sensitive to the concerns of others.

For many residents of Toruń, especially the older generation, he will also be remembered for his athletic achievements in his youth. In the 1960s, he played for AZS Toruń as a member of the legendary "Twarde Pierniki" basketball team. He often emphasized recently that he was the last surviving member of that team.

Wojciech Chudziak